שכחה קולקטיבית: הרשאה לשכוח

מאמר העורכת עוקב אחר הציר הכפול בו מתקיים הגיליון: זיכרון ושכחה. כאשר מחיקה לעולם לא תושלם, ומחילה לא תיתכן, מה מציעה שכחה קולקטיבית?

מאמר מאת מיכל ב. רון ינואר 6, 2025

יש עבודה של רוברט ראושנברג (Rauschenberg, 1925-2008), שכותרת*רישום מחוק של דה קונינג* .(1953) ראושנברג רצה ליצור עבודה שבבסיסה מחיקה. הוא הבין שהאקט של מחיקת עבודה שלו לא יספיק. כדי שלמחיקה תהיה משמעות, עליו למחוק יצירה שחשיבותה אינה מוטלת בספק. ראושנברג עלה לרגל ללונג איילנד, לסטודיו של ווילם דה קונינג (Kooning de, 1904-1997), דמות מובילה באקספרסיוניזם המופשט, שהיה אז אב רוחני לדור שלם של אמנים אמריקאים, וביקש רשות למחוק עבודה שלו. דה קונינג קיבל את הבקשה, והעמיד תנאי: הרישום שייתן לראושנברג צריך להיות משמעותי, עבודה שתחסר לו. את הרישום שדה קונינג בחר ונתן לו, לקח לראושנברג חודשיים למחוק. את גיליון הנייר, בו עוד נותרו סימני הרישום המחוק, מסגר ג׳ספר ג׳ונס (-Johns, 1930), והוסיף כיתוב:

רישום מחוק של דה קונינג

רוברט ראושנברג
1953

האם היה זה אקט של רצח אב? לא בדיוק. האם כאשר ראושנברג מחק את עקבות רישומו של האב הרוחני, הוא הביא לשכחתו? העבודה מוכיחה גם את ההיפך: המחיקה מנציחה את הרישום הנעלם של האב. גיליון הנייר נשאר ״רישום מחוק של דה קונינג״, גם אחרי שהפך לעבודה של רוברט ראושנברג, בשנת 1953.

ראושנברג מחק את עקבותיו של דה קונינג – בברכתו.1

Untitled-11111.jpg

[1]
רוברט ראושנברג, רישום מחוק של דה קונינג, 1953,רישום, עקבות רישום על נייר עם כתובית ומסגרת מוזהבת,
1.27*55.25*64.14 ס״מ, המוזיאון לאמנות מודרנית בסן פרנסיסקו
Fair Use © Robert Rauschenberg Foundation

לשכוח | לזכור

לש**כוח** |ל **זכ**ור

כר רך לשכחה

כר זך לשח שכך

ישרכוח = ״שכוייח״ שהוא ההיפך מיזכור[2]

***

מה עלינו לשכוח, כדי להיכנס לשיח ושיג אלו עם אלו?

איך אפשר לשכוח? האם יתכן ש״נזכור ולא נשכח״? שלא נזכור, ונשכח?

כיצד אפשר להציע ״שכחה״ כנושא מאגד לגיליון מיוחד שיוצא לאור - אחרי השבעה באוקטובר?

בזמן מלחמה?

בתוך כיבוש?

אחרי נכבה?

אחרי שואה?

את מי לשכוח?

את החטופים?

את ההורגים?

את המתים?

לשכוח מה?

אונס?

דיכוי?

הרג?

טבח?

ממתי להתחיל לשכוח?

... ... (... 451 (452, 453 100. 45,000. 1,400. 1948. 1967. 2023. 2024.

שכחתי מה עלי לשכוח, מרוב התקפי זיכרון.

וכך, הגיליון מתקיים בציר כפול:

זיכרון ושכחה.

הזיכרון מתיימר לזכור מה שהשכחה שוכחת, אבל גם הזוכר שוכח, שכשהוא זוכר, הוא גם שוכח. בשכחה, עם זאת, קשה מאוד לשהות. השכחה חמקמקה. כשרק מנסים להתעכב רגע על השכחה, מיד עולה הזיכרון ותופס את מקומה – ולו יהיה זה הזיכרון, שיש דבר מה אותו יש לשכוח.[3]איבוד הזיכרון, כמו מחלת אלצהיימר, שוכח אפילו שהוא שוכח. [4]האם זו קללה, או ברכה?

***

את הקריאה בין צירי הזיכרון והשכחה המתקיימים בגיליון אפשר להתחיל מסקירתו של אמיר נסאר, הטווה מעברים בין זיכרון לשכחה בספרות. פונס הזכרן, שאינו שוכח דבר, בסיפורו של חורחה לואיס בורחס, היה אולי מבקש לטבול במי השכחה של נהר הלת׳ה, השוטפים את זיכרונות הנשמות, כמו שמתארים וירג׳יליוס וקיטס בשירתם. האם חיים בהם דבר אינו נשכח הם חיים ראויים? תוהה נסאר. גם ראאד אבו סעאדה, הסוקר את ספרו של מחמוד דרוויש*שכר לשכחה*(1987), כותב שזיכרון ״הוא גם צורה נוספת של מוות סמלי״, שכופה כאב. וודאח אבו ג׳אמע מתאר את הזיכרון ככלא, ועם זאת, את השכחה כמלווה בכאב בלתי צפוי. מכיוון שכדי לשכוח עלינו להדחיק או להעלים אשמה או אובדן.

במתח שבין זיכרון ושכחה,

היום אלה הנופים שנשכחים, טוען מאט הנסון בביקורת על אירועי אמנות באתרים פריפריאליים בטורקיה בקיץ האחרון. עולם האמנות הגלובאלי מקדם עשייה ביקורתית תלוית-אתר של אמנים-אורחים בינלאומיים, העוסקים בדאגה בסוגיות היסטוריות וסביבתיות של נישול. אולם, מחירה של מגמה זו, ושל כלכלת התיירות המניעה אותה, הוא איבוד ההכרה בזרות, ושכחת הזהות והייחודיות של הסביבה המקומית, במסוימות שלה. מול העשייה האמנותית הפואטית והמופשטת באתרים לא לה בהקשר של שוק התיירות של טורקיה, אפשר להציב את המונומנטים הברוטאליים של ״פיסול קולוניאליסטי עכשווי״, אותם מצלמים דוד בהר-פרחיה ודן פרברוף בנגב הישראלי. זוהי העדות האסתטית תלוית האתר שנותרת אחרי שרשויות ישראל הורסות כפרים בדואים לא מוכרים. האקט הישראלי של ההרס והפינוי מבקש לשכוח את מורשת המדבר הבדואית וקיומה בהווה. מולו, הקהילה הבדואית, בכוח עמידה יוצא דופן, שוכחת בעיקשות סיזיפית שמאבקה מול האכזריות המדינית נידון להיכשל, כאשר היא מבצעת התאמות למגבלות וממשיכה לקיים את מורשתה. בעבודתם כקולקטיב קומון וויוז (Views Common) מבקשים בהר-פרחיה ופרברוף לשכוח את גבולות החשש והעוינות בין הקהילות היושבות במדבר וללמוד מהמורשת הבדואית, כדי לדמיין ביחד עתיד בר קיימא.[5]

כדי לפעול כאמניות וכאמנים, יש לשכוח את הגבולות של מה שניתן לתאר במציאות הפוליטית הקיימת.

מחיקה, כמו זו של ישוב בדואי, היא בלתי מחיקה, מזכירה לנו הגולגולת מופיעה גם בתחריטים של קתה קולביץ (Kollwitz, שירה וקסמן. בעבודת הוידאו שלה נראית המילה Zerstört, 1867-1945). האם נאבקת במוות המופיע כשלד, בעוד שמשמעה בגרמנית ״הרוס״, חקוקה על רצפת בטון. ניסיונות הילד נאחז בה.[8]ברישום אחר האם היא שאוחזת בבן המת. האמנית להעלים את עקבות הכיתוב לא צולחים. הם חושפים כאשר אנו קוראות את העבודות כמביעות התמסרות את המילים ״ort״ - מקום, ו-„stört״ - מפריע. גם הניסיון להקרבה, אנו מדחיקות את פחד המוות של קולביץ מפני להרוס בית שלא מוכר כבית, במקרה של מדינת ישראל מול שכול ואובדן, טוענת ויקטוריה חפץ. חפץ מזהה את הפחד גם הבדואים (למשל ב-8 במאי בשנת 2024 בכפר שבט אבו אצלה, כאשר היא מבקשת לרשום את גופה שלה מחדש. עסא בוואדי אל-ח'ליל), או להעלים מקום שלא מוכר כמקום, האם ההתאמה המגדרית היא אקט של שכחה? של מחיקה? במקרה של כפרים פלסטינים ב-1948, נועד לכישלון. את עבור הווה ועתיד חדשים, על חפץ לשחרר את העבר. ישנו המילה ״הרוס״ גילתה שירה במפות ישראליות, שבשנות מתח ביצירה: הרישום הוא דרך לא לשכוח, אפילו המחיקה החמישים של המאה הקודמת עידכנו את מפות המנדט נשארת נוכחת. האמנות היא דרך להנציח. אבל עבור היצירה הבריטי.[6]מצוינים בהן באנגלית שמות ערביים של ישובים שהיו,יש לשחרר. והעדכון בעברית בתוך סוגריים: (הרוס). המפות גזורות

לפאות שעל הגולגולות שבקולאז׳ הדיגיטלי שהרכיבה: האחת לא רואה, השניה לא שומעת, השלישית לא פוצה פה. על מצחיהן רשומות שנים: 1948, 2024, 1967. של מי הן הגולגולות? מיהו מבשר המוות, ומיהו המת?7

כוחן של האמנות והספרות לשמר זיכרון, בעודן נאבקות על החיים,

עולה גם בקריאה של ראאד אבו סעאדה את זכר לשכחה למחמוד דרוויש. בעקבות הספר סעאדה שואל על השימוש בזיכרון הקולקטיבי בבניית הזהות הישראלית והפלסטינית היום. בישראל, השואה, כאירוע היסטורי, משמשת אזהרה לעתיד. שלא כמו השואה, ותפקיד התיעוד בזיכרון ההיסטורי, הוא טוען, מורשת הנכבה הפלסטינית היא כלי במאבק מתמשך, והיא מועברת בעיקר בעל פה.

נור סעיד טוענת שהיעדר סיפור הנרטיב הפלסטיני מעמיד אותו בסכנת שכחה. עולה מדבריה שכדי לספר את החוויה הפלסטינית נדרשת יצירה תרבותית פלסטינית, אותה קשה לדמיין בתנאי החיים של פלסטינים החיים בשטחי פלסטין ההיסטורית או במחנות הפליטים.

מאתגר לדמיין שכחה קולקטיבית מכוונת. זו נדרשת במקרה של השיח המגדרי, טוענת חפץ, ובהכרה בשינוי מגדרי. וודאח אבו ג׳אמע נע בהרהוריו בין נוקשות הזיכרון ודילמת השכחה. הוא שואל: התיתכן שכחה קולקטיבית של עם? התיתכן שיכחה משותפת, של שני עמים הנמצאים בסכסוך דמים?9המחשבה המפתיעה, המהפכנית, הרדיקלית של אבו ג׳אמע על ״שכחה קולקטיבית״ היא שהעניקה את ההשראה לשם הגיליון.

עבור ז׳אק דרידה, על המחילה להיות יוצאת מן הכלל, על גבול הבלתי אפשרית.10כדי שתתקיים, מעמיד דרידה מספר תנאים: מבקש המחילה חייב להיות אחראי למעשה הנפשע שעשה. הפשע שבוצע חייב להיות בל יסולח. את המחילה יכול רק הקורבן להעניק, וללא אינטרס. גם לא עבור קבלת פיצוי. לא עבור עתיד טוב יותר. אפילו לא עבור הרווח הנפשי שתעניק סגירת מעגל. מחילה דרידיאנית שכזו נדמית כבלתי אפשרית, אבל בהגדרתה, רק בתנאים אלה תהיה זו מחילה אמיתית. ניתן לשאול מתנאיו של דרידה למחילה את תנאי ההרשאה לשכחה. הפוגע רוצה לשכוח את מעשיו, אך הנפגע ישוב ויזכיר אותם. הנפגע רוצה לשכוח את הטראומה, אבל היא חוזרת. נדמה שרק שכחה קולקטיבית, אקטיבית, מוסכמת, בין פוגעים ובין נפגעים, תהיה תקפה כצעד המכיר בעבר משותף, לקראת הווה עתידי שיבנה במשותף.

***

תודה מיוחדת:

ללא רים גנאיים, הקולות הפלסטינים לא היו נשמעים בגיליון הזה. בזכותה נאספו משתתפים בגיליון, חתומים בשמם או בשם בדוי, מתוך וכנגד נסיבות המלחמה בעזה.

האמניות ראידה אדון ועאישה א עראר והאמן פהד חלבי תרמו באדיבותם את העבודות המלוות את המילים. תודתנו העמוקה נתונה לקריאתם הקשובה והיענותם לבקשתנו לשלב את עבודתם בדברים.

תודה גם לכל אנשי מערכת תוהו: לאה אביר, רים גנאיים, אבי לובין, צפרה נמרוד וניר הראל, שעמלו על עריכה, תרגום, הפקה והעמדה של הגיליון בתוך לוח זמנים בלתי סביר, בשנה בה נָקַע גַּלְגַּל הַזְּמָן, חָרַג מֵעַל כַּנּוֹ.11

תודה לכותבות ולכותבים, לאמנים ולאמניות, שחשבו ביחד איתנו על השכחה והראו את פניה המרובות. תודה לטוצ׳ה וקוררהן ארל, קונסטנצה מנדוזה וסעד אבו גנאם על הזמן ועל השיחות העמוקות. תודה למשתתפים בגיליון, אמיר נסאר, מאט הנסון, דוד בהר-פרחיה, דן פרברוף, שירה וקסמן, ויקטוריה חפץ, ראאד אבו סעאדה, נור סעיד, וודאח אבו ג׳אמע, על האמון, המחשבה והחומרים שלפנינו.

1. [2] Robert Rauchenberg, Erased de Kooning Drawing, 1953, SFMOMA
לאחרונה גרגור שטמריך, (שהיה המנחה שלי בדוקטורט), הוציא לאור ספר בעל 1028 עמודים המוקדש כולו לעבודה האחת הזו:
Gregor Stemmrich, *Robert Rauschenberg's Erased de Kooning Drawing (1953): Modernism, Literalism, Postmodernism* (Hatje Cantz: 2024).
בעמוד 927 בספר המחבר דן בזיכרון, שכחה ומחיקה. הוא מצטט את ברנרד שטיגלר (בתרגום חופשי לעברית):

"בדיוק כפי שטריטוריה מתקיימת רק כשהיא נחצית, הזיכרון מתקיים רק עם ההיזכרות".

Bernard Stiegler, *Technics and Time, vol. 2, Disorientation*, trans Stephen Barker, Stanford CA: Stanford University Press, 2009, 117.)
שטמריך ממשיך את קו המחשבה: "האנלוגיה של שטיגלר בין זיכרון וטריטוריה מציעה, ביחס לרישום מחוק של דה קונינג, את הרעיון שהמחיקה של הטריטוריה התאפשרה לשם קיומה של הטריטוריה - והמחיקה של מה שנשמר לשם קיומו כמה שיש לשמר דרך המחיקה שלו" (927-8).

2. תוך הודעת אימייל מדן פרברוף, 27 במאי 2024: הי מיכל
בענייני שיכחה, משהו שנזכרתי בו אחרי השיחה שלנו. הבוקר מוקדם, לקראת סופו של הלילה הראשון שלי באתונה, כנראה בעקבות ריבוי כתובות הגרפיטי "שכוייח" שיצא לי לראות במהלך הביקור בארץ, קמתי מחלום וכתבתי את המילים הבאות:
תמיד חשבתי ש"שכוייח" זה קיצור של "ישר כח".

3. כאשר השכחה נידונה באופן פילוסופי, והדיון בה הוא נדיר, היא מומשגת ביחס לזיכרון, ככשל בזיכרון. ראו למשל: Matthew Frise, "Epistemological Problems of Memory"" [3], *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.).
הערך "זיכרון" ב*מילון הבלתי מתורגמים* - בתרגום לאנגלית - "שכחה" מטופל בצמוד ל"Forgetfulness". Jean Bollack, "Memory / Forgetfulness," *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, ed. Barbara Cassin, trans. and ed. Emily Apter, Jacques Lezra and Michael Wood (Princeton University Press, 2004), 636-50.
עבור הקוראים בעברית ראוי לציין את הסקירה המעמיקה של מאיר מרגלית במושג השכחה בכתב העת אלכסון:
מאיר מרגלית, "כמה טובה השכחה" [4], *אלכסון* (4 באפריל 2021).

4. טוצ'ה ארל, שערכה את הגיליון המיוחד הקודם *שלתוהו* [5], העלתה בהתכתבויות שליוו את הכנת הגיליון ב-18 ביוני 2024 את נושא מחלת האלצהיימר:
"ביחס להקשר הרחב יותר, אולי זה יכול לתת לך זווית נוספת במחשבה על המושגים הרפואיים האלה: דמנציה ואלצהיימר, והסתכלות עליהם בדרכים מילוליות ומטאפוריות. איך המצבים הרפואיים האלה משפיעים על ההקשר הרחב יותר?" (תרגום חופשי מאנגלית).

5. אבקש להזכיר כאן את ספרו של המשורר הבדואי סעד אבו ג'נאם, *יִלֶלַת הַזִּכָּרוֹן* [6], הוצאה עצמית, 2023.
מתוך השיר "קְרִיאַת הַשִּׁיָרָה הִיא הַרְדָּמָה מְקוֹמִית": "אֶתְמוֹל·וּמָחָר הוֹלְכִים·וּמִתְקַדְּרִים עִם כָּל / מִלָּה שֶׁהַזִּכָּרוֹן מְכַרְסֵם בְּמַאֲבַק אֵיתָנִים"

6. דן פרברוף ודוד בהר-פרחיה גם הם מציגים מפה שכזו בעבודתם.

7. אש הלהבה שמתמרת בין הגולגולות בקולאז' מזכירה את האש בשיג הבדואי, שהנאספים סביבה מספרים סיפורים ועורכים דיונים. אש השיג מופיעה אצל פרברוף ובהר-פרחיה. אצל וקסמן אש מדורת השבט יוצאת משליטה.

8. ילדים מופיעים גם במאמרו של ראאד אבו סעאדה. הוא מזכיר שיתופים מעזה ברשתות החברתיות, של תמונות מהעבר, עם ילדים בבגדים נקיים, או מההווה, עם ילדים צוחקים בין ההריסות. גם דוד בהר-פרחיה ודן פרברוף מציגים צילום של ילדים בדואים עומדים על הריסות כפרם. הילדים שיחקו, הדגיש בהר-פרחיה, בשיחות על עריכת החומרים.

9. כעת "עם א'" ו"עם ב'", שעליהם כותב אבו ג'אמע, נותרים כלואים בזיכרונם, כמו שעון חול שמונח על צידו, בו אף גרגר לא עובר צד. ראו את העבודה *זמן מושהה* [7](2007) של האמן הפלסטיני טייסיר בטניג'י.

10. Jacques Derrida, "On Forgiveness," in *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, Mark Dooley and Michael Hughes, trans. (London and New York: Routledge, 2001), 25-60.

11. ויליאם שייקספיר, המלט, בתרגום אברהם שלונסקי, תרגומים משירת העולם: מחזות, ירושלים: ספרית פועלים, 1971.

%D7%90%D7%94-%D7%9C%D7%A9%D7%9B%D7%95%D7%97

Links
[1] https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/Untitled-11111.jpg
[2] https://www.sfmoma.org/artwork/98.298/
[3] https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/memory-episprob/
[4] https://alaxon.co.il/article/%d7%9b%d7%9e%d7%94-%d7%98%d7%95%d7%91%d7%94-%d7%94%d7%a9%d7%99%d7%9b%d7%97%d7%94
[5] https://tohumagazine.com/tags/long-distance-relationship
[6] https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:AP:4d1bd511-ca52-4d81-b027-f24041344f3a
[7] https://www.taysirbatniji.com/project/suspended-time-2007/